

1923-1938 DÖNEMİNİN POPÜLER MİTOLOJİSİ: ATATÜRK KÜLTÜ

Geliş Tarihi (Received Date) 16.08.2018

Kabul Tarihi (Accepted Date) 24.09.2018

Kemal GÖRMEZ¹

F.Gökçen ÇETİN²

Özet

İktidarların, meşruiyetlerini sağlamak için icat ettiği politik bir sembol olarak lider kültü ya da kişi kültü, Tanrı veya benzeri bir varlığı ve bu varlığa duyulan bağlılığı ifade biçimlerini ihtiva etmektedir. Yirminci yüzyıl ulus-devletlerinde yükselen milliyetçiliğin etkisiyle ulus inşa sürecinde, ulusun etrafında kenetlendiği karizmatik liderler yaratılmış ve birçoğu yüceleştirilerek kütleleşmiştir. Kişi kültürünün en belirgin özelliği liderin insan ve doğaüstü özellikler atfedilerek efsaneleştirilmesi ve bununla mitolojik bir nitelik kazanmasıdır. Mustafa Kemal Atatürk de yaşadığı dönem boyunca ve günümüze dek varlığı sürdürülen imgesi ile ideolojinin birer aygıtı olan aydınlar, seçkinler ve basın eşliğinde kütleleşmiştir. Aydınların şiir ve hikâyelerinde, kamusal mekânlara yerleştirilen anıt ve heykellerde, vekillerin resmi ideolojinin basın organı işlevi gören gazetelerde işledikleri Atatürk imgesi, toplumda yayılan bazı efsanelerle birleşerek doğaüstü niteliklere sahip bir kahraman yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Bu minvalde çalışma Mustafa Kemal Atatürk kültürünü, inşa(1923-1930) ve kurumsallaşma dönemi(1930'lar) içinde ele alarak, bir sembol olarak kişi kültürünün iktidarın meşruiyetini sağlamadaki işlevini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kült, Kişi Kültü, Atatürk Kültü

Abstract

Personallity cult, that is a political symbol which is invented by governments to ensure their legitimacies, consists of a god or a godlike human and people's commitment to them. During nation-building processes, some integrative leaders had appeared and most of them had been sublimed and become a cult. The most significant characteristic of personallity cult is mythologizing the leaders by attributing supernatural properties to them. Mustafa Kemal Ataturk was a cult during his presidency. After his death, his cult has subsisted via press and some luminary people. In other saying, a supernatural hero has been created by the integration of the public monuments and sculptures, literary works, folk legends and Ataturk image that is introduced in newspapers. In this manner, this study aims to analyse how personal cult plays a key role when governments intend to ensure their legitimacies, by discussing the Ataturk's cult in both the construction period (1923-1930) and the institutionalization period (1930s).

Key Words: Cult, Personallity Cult, Ataturk's Cult

GİRİŞ

Yirminci yüzyıl ulus-devletlerinde yükselen milliyetçiliğin etkisiyle ulus inşa sürecinde, ulusun etrafında kenetlendiği karizmatik liderler yaratılmış ve birçoğu yüceleştirilerek kütleleşmiştir. Napolyon Bonapart, Maximillian, ve Atatürk gibi kaos, kargaşa ya da savaşlardan zaferle çıkan liderlerin, ölümünden sonra; kimi zaman yaşadıkları dönemden çok daha fazla itibar görmeleri, fikirlerine ve eserlerine duyulan sonsuz saygının fikri altyapısı, kişi kültü kavramı aracılığı ile analiz edilmektedir. Bu kavram, yüceleştirmeler ve ululamalar eşliğinde bir kişinin nasıl bir külte dönüştüğünü ve ölümsüzlüğün anlamını, liderler örneğinde fakat esasen liderin fikirlerinin somutlaşmış sembolleri aracılığıyla anlaşılır kılmaktadır.

Hayatta olduğu sürece ve ölümünden sonra da Türkiye'de siyasal yaşamın merkezinde yer alan Atatürk'ün adı Kurtarıcı, Kurucu, Ata ve Baş Öğretmen; Büyük, Ulu, Yüce, Eşsiz, Ölümsüz gibi sıfatlar ile birlikte anılmıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren O'na atfedilen ve varlığını kutsallaştıran bu yüceltmeler günümüzde hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Bu geçerlilik fikirlerine duyulan saygıdan ileri gelmekle beraber; anıtları, heykelleri, büstleri, resimleri, kaideleri de korunmaktadır. Bu korunma ve yüceltmenin yarattığı etki, Atatürk döneminde ve ölümünden sonraki kişi, kurum ve hükümetlerin de iktidarlarının yeniden üretilmesine katkı sağlamaktadır. Adeta kişiye bağlı kurgulanan bir ideoloji günümüzde, kişilerin iktidarlarını yeniden ürettikleri mekanizmaları çalışır hale getirmektedir.

Bu mekanik ilişki çalışmada kişi kültürünün literatürde nasıl ve kimler etrafında şekillendiğine dair kavramsal bir temelden hareketle Atatürk kültürü minvalinde irdelenecektir. Kültürün inşası ve inşa edilen kültürün kurumsallaşması anlamında yapılan dönemselsel ayırım, 1923 ve 1930'lar olarak belirlenmiştir. Çalışma Mustafa Kemal Atatürk kültürünü, inşa(1923-1930) ve kurumsallaşma

¹ Prof.Dr.,Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kgormez@gazi.edu.tr

² Öğr.Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Meslek Yüksek Okulu, Yerel Yönetimler Bölümü, fgokcencetin@nevsehir.edu.tr

dönemi(1930'lar) içinde ele alarak, bir sembol olarak kişi kültürünün iktidarın meşruiyetini sağlamadaki işlevini analiz etmeyi amaçlamaktadır

1. Kavramsal Olarak Kişi Kültü

Kült, Antik Roma döneminde dini ritüellerle birlikte kullanılırken, Aydınlanma ve Fransız Devrimi sonrasında seküler referansla birleşip değişime uğramıştır. Bu değişimle 19. yüzyılın ilk yarısında “kült”, modern Avrupa dillerinde “kişilik” terimiyle birleşmiş ve çok geçmeden Rus dilinde, Stalin'in ölümünden kısa bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Kişi kültürü kavramına dair tanımlamalar tarihsel döneme ve yazarın disiplini ile oryantasyonuna göre değişmekteyse de genel olarak bir lidere işaret etmektedir. Kişi kültürü olarak sıralayabileceğimiz liderlerin en tanınmış örnekleri Stalin, Mao Zedong, Napolyon Bonapart, Maximilian, Sezar Augustus ve Büyük İskender'dir(Pisch, 2016: 50-52). Bu kültür örneklerindeki kişiler olağanüstü düzensizliklerden sonra ortaya çıkan kültürlerdir. Bu minvalde kişi kültürü, kişinin kaos, kargaşa ya da savaş gibi bir düzensizlikten sonra statüsü ve otoritesinin yapay yükselişi, Tanrı benzeri imgesinin kasıtlı yaratımı ya da belirli bir kişiye atfedilen belirli anlamları ifade eden ve ritüelleştirilen sembolik eylemlerin ve metinlerin bir toplamı olarak tanımlanabilir (Pisch, 2016: 53).

Stalin'in ölümünden sonra 1950'li yıllarda Stalin diktatörlüğünün analizi çalışmalarında kullanılmaya başlanan ve günümüze dek siyaset biliminde popülerleşen kültür kavramı, Stalin diktatörlüğü ile ilgili çalışmalarda ele alındığı için dikta rejimi ile insan hakları ihlali arasındaki ilişkide sıklıkla kullanılmış ve bu yüzden olumsuz anlamlar yüklenmiştir. Fakat esasen, modern politikada, demokratik olmayan rejimlerde, liderin idealize edilmiş görüntüsüne kitle iletişim araçları yardımıyla adeta tapınma yaratmak için kullanılan (Lu & Sobolova, 2014:1) kavram, diktatörlükle ilişkilendirilemeyecek bir “fenomeni” (Pisch, 2016: 50) anlatmaktadır. Hunter, kavramın bir diktatörden ya da liderden çok daha fazlasını ihtiva ettiğini belirterek diktatör-kültür ilişkiseliliğindeki olumsuzluğa karşı çıkar (2012: 2). Ona göre lider, resmi konumunun önemli bir hal almasıyla kütleleşebilir ve kültür yaratıldığında hangi konumda olduğu önemini yitirebilir. Zira kişi kültürü, ulusal bir kahramanlığı anlatır fakat kişi aslında “kahraman” özelliği sergilemez. Çünkü günlük dilde kullanılan kahraman semantik olarak incelendiğinde, siyasi bir güç ya da otorite ile ilişki barındırmamaktadır. Dolayısıyla kültür söz konusu olduğunda rejimlerle doğrudan bir ilişki kurulamaz (Hunter, 2012: 3). Rees, kişi kültürü kavramını Antik Yunan ve Roma'da kişisel gücün meşrulaştırılması olarak tanımlarken, modern demokratik sistemlerde de kişi kültürünün var olabileceğini belirtir, yalnız bu sistemlerde bazı açılardan kişi kültürüne benzerlik gösterebilecek imgelerin var olduğunu ifade etmektedir. O'na göre, esasen demokratik olmayan devletlerde kişi kültürü daha iyi tanımlanabilir. Çünkü bu devletlerde, siyasi ve sosyal koşullar bir kültürün yaratılması ve sürdürülebilir kılınmasına yönelik ortamı hızla geliştirebilmektedir (2004: 7). Öte yandan Ünder, kültürün diktatörlerle neden daha sık yan yana geldiğini açıklarken ılımlıdır. O'na göre siyaset kuramı alanında monarşi ve diktatörlük gibi demokratik olmayan yönetim biçimlerinin yürümesi için olağanüstü ya da büyük insanlara gereksinim duyulduğundan, bu rejimlerde iktidarda bulunan ya da iktidara aday olan kişilerin sıradan insanları yönetmeye hakları olduğunu göstermek için onları, sıradan insandan daha üstün, tanrılara daha yakın bir konuma çıkarmak gelenekselleşmiş bir uygulamadır. Bu rejimlerin siyaset kuramları genellikle büyük adamın aşkın ve içkin güçleri temsil ettiğine ya da bu güçlerle özdeş olduğuna dayalıdır (2011: 139).

Kişi kültürü ile ilgili yapılan çalışmalarda teorik çerçeve genellikle Weber'in karizmatik otorite kavramı ile çizilmektedir. Kavramın barındırdığı “kutsallık”, teorik çerçevede en geçerli başlangıcı oluşturmaktadır. Öte yandan Glyptis karizmatik liderin, idealize edilme sürecinin daha kolay olduğunu vurgular (2008: 357). Böylelikle kütleleşme de başlamış olur.

Weber, insanın insan üzerindeki tahakkümünde şiddetin meşru kullanımına dayalı olarak tanımladığı (1994: 311) devletin varlığının sürdürülebilirliğinin sağlanması için, yönetilenlerin teslimiyetini yaratan yani “rıza”yı yaratan şeyin, insanların belirli bir sistemde meşru bir düzenin varlığına ilişkin inancı gibi içsel gerekçelerin varlığına ihtiyaç duyulduğunu ifade eder (Lane, 1984: 207). Bu noktada Weber'in geleneksel, yasal-ussal ve karizmatik temellere dayalı meşru otorite tipolojisi içinde kişi kültürüne kaynaklık eden karizmatik otorite kavramını Weber, olağanüstü kişi olarak nitelendirmekte ve doğüstü, insanüstü, ya da en azından özellikle istisnai güçler ya da niteliklerle donatılmış bir otorite olarak tanımlamaktadır (Lu& Soboleva , 2014: 3-4). Burada karizmanın geçerliliği için belirleyici olan, otoritenin sahibi olan liderin kim olduğu değil, karizmatik otoriteye tabi olanlar tarafından nasıl kabul edildiğidir. Bu bakımdan kişi kültürünün kurulması, bir liderin kendi kuralının

meşruluğunu sağlamak için “karizma üretmeye” yönelik bir algı yaratma girişimini temsil eder. Temsilde, kitle iletişim araçlarının manipülasyonu ile liderin birçok başarısı ve nadiren de olsa başarısızlıkları kamuoyuna sunulmaktadır (Lu& Soboleva, 2014: 4).

Karizmatik özelliklere sahip bir liderin varlığı kültün yaratılması sürecinde tek başına yeterli değildir. Liderin bu özelliklerinin kabulü ve bu özelliklere dayalı olarak ortaya çıkan meşruiyetinin sürdürülebilmesi için Tucker’ın ifade ettiği gibi karizmatik kişiliğin etrafında kümelenen ve otoritesini kabul eden bir topluluğun oluşması (1968: 739) gerekmektedir. Otoriteye rıza gösteren yönetilenlerle birlikte kült kurumsallaşmaya başlamaktadır. Kurumsallaşma, kültün kültleşme sürecinin son aşamasıdır ve bu sağlanamazsa; kült liderin ölümünden önce bile çökebilir. Kurumsallaşabilmiş bir kültün pratikleri, yönetilenlerle sürekli tekrarlanmakta ve liderin otoritesi yeniden onaylanarak üretilmektedir. Bu, aynı zamanda iktidarın da yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir ki, kült liderin dönüştüğü bir fenomense, kült iktidarı; iktidar kültü yeniden ve yeniden üretmektedir.

Modern devletlerde kişi kültürünün neden ortaya çıktığı ya da toplumların külte neden ihtiyaç duyduğu sorusu karizmatik lider-kült ilişkisini daha anlaşılır kılmaktadır. Kişi kültürünün “geleneksel kültür unsuru” olduğunu iddia edenlerin yanı sıra; kişi kültürlerinin zayıf kurumlara, yapısal faktörlere ve devlet içindeki toplumsal sorunlara yanıt olarak oluştuğunu ileri sürenler de bulunmaktadır (Hunter, 2012: 4).

2. İmgeden Külte Atatürk

Bir lider olarak Mustafa Kemal Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşı’ndan zaferle çıkan bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurucusu olan karizmatik bir lider olarak kültleşmiştir (Hunter, 2012: 5-8). Glyptis, Atatürk kültürünü Stalinist kültürden ayırır. O’na göre, “Stalinist kült gibi yukardan dayatılmayan Atatürk kültürü, Türkiye’nin milli gurur ve büyüklüğünün sembolü; bir zaferin öyküsüdür. Atatürk kültürü, Stalinist kültürün aksine halk tarafından benimsenir ve yeniden üretilir (2008: 357-358).

Atatürk, 1919 dan sonra hayattayken her zaman, öldükten sonra da neredeyse her zaman Türkiye’de siyasal ideolojik ve kültürel yaşamın merkezinde olmuştur. O, Türkler için Kurtarıcı, Kurucu, Ata ve Baş Öğretmen’dir. Adı, Büyük, Ulu, Yüce, Eşsiz, Ölümsüz gibi sıfatlar ile birlikte anılmıştır. Türkiye’de kamusal yaşam Atatürk’le dolu bir ortamda geçmektedir: paralarda, devlet dairelerinde, okullarda, sınıflarda ve iş yerlerinde O’nun resmi; meydanlarda O’nun heykelleri veya büstleri yer almaktadır. Geçtiği yerler, kaldığı mekânlar ayrıcalıklı hale gelmiş; sözleri düstur olarak pek çok yere yazılmıştır. Adı, pek çok cadde ve meydana, kurum ve kuruluşa verilmiştir. Kabri, heykelleri ve büstleri resmi törenlerin merkezindedir. Ulusal bayramlar bir bakıma O’nu anmak için bir fırsattır ve inkılaplarına bağlı vatandaşlar yetiştirmek eğitimin her kademesinde başlıca amaçlardan biridir. Kamusal alanda böylesine merkezi bir yer tutan Atatürk, ortalama insanın kafasındaki imgesel doğrularla abartmaların bir karışımıdır. Bu imgeye göre Atatürk, üstün yetenekli bir lider ve kahraman olarak doğmuştur. Uzak görüşlü ve yanılmaz bir dâhidir. 1919’dan sonra yeni Türkiye’yi hemen hemen tek başına ve neredeyse hiç yoktan bir mucize ile var etmiştir. Mütareke günlerinde İstanbul’da 1938’e kadar yapacaklarını planlamış, uygulamak için Samsun’a çıkmış, kongreleri ve meclisi toplamış, bir ordu yaratmış, yok denecek kadar kıt kaynaklarla ülkeyi düşman işgalinden kurtarmış ve ardından kurtuluşu pekiştirmek ve çağdaş batılı bir ulus yaratmak için Cumhuriyeti ilan etmiş, devrimleri yaratmış izlenmesi gereken ilkeleri ve yolu göstererek bu dünyadan ayrılmıştır (Ünder, 2011: 138). İşte böylesine bir yüceltmenin anlamı esasen, “ şu ya da bu biçimde tek tek sıradan insanların üstünde yer alan gizemli, aşkın veya içkin bir güçle ilişkilendirerek veya özdeşleştirerek sıradan insanların üstünde bir yere çıkarmak, onu aşırı bir sevgi saygı ve bağlılık duymaktır. Aşkın güç bir tanrı olabilir; içkin güç ise tarihte ve doğada kendini açığa vuran Hegelci anlamda bir dünya tını, romantik ulusçuluğun, örneğin Herder’in halk/ulus tını dedikleri şey ya da doğada kendini açığa vuran bir erek olabilir. Yüceltilen kişinin bu tür güçlere sahip olduğuna inanılan yanılmazlık, mutlak güç ve mutlak bilgi sahibi olma, yasa ve kural koyma, düzen verme, ölümsüzlük, kusursuzluk, kötülerden intikam alma gibi özelliklere sahip olduğu veya bu güçlerin iradesini gerçekleştirdiği varsayılır. Bunların yanında yüceltmede yüceltilen kişinin onu sıradan insanlara yaklaştıran yönleri geri plana itilir veya bu yönleri aşkın ve içkin güçlerle ilişkisinin bir göstergesi olarak yorumlanır. Yüceltme, gerçekliği insan doğasına siyasete ve tarihe ilişkin açık veya belirsiz bir metafiziği varsayar. Yüceltmenin olabilmesi için tek tanrıci veya çok tanrıci metafizik görüşlerde olduğu gibi maddi alemin ötesinde bir tanrının veya doğa ve toplum gibi kolektivitelerde, onları oluşturan tek tek bireyli aşan ve genellikle tanrı olarak yorumlanan erek, dünya tını, ulus tını, kolektif bilinç gibi içkin bir güç olduğunun var sayılması gerekir. Carlyle gibi kuramcılar,

ilahi iradenin bir dışavurumu ya da dünya veya ulus tininin açılımı olarak görürler ve bu iradenin ya da dinin belirli kişiler aracılığıyla (peygamberler, kahramanlar) kendini gerçekleştirdiğini varsayarlar” (Ünder, 2011:139). Carlyle, lideri yüceleştiren, devleştiren ve adeta bir kahramanmışçasına tapınmayı yönetilenlerin vazifesi olarak değerlendiren anlayışıyla 20.yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa’yı etkisi altına alan faşist akımları etkilemiştir (Daldal, 1998: 6). O’na göre “insanın şimdiye dek kurmuş olduğu tüm gelenekler, düzenler, mezhepler, toplumlar batsa bile kahramana tapınma kalıcılığını koruyacaktır... O, duman ve toz bulutları ve tüm ani yıkım ve yangınlar arasında bir kutup yıldızı gibi parlayacaktır” (Daldal, 1998: 6).

Atatürk imgesinin kişi kültürüne dönüşüm süreci, kültürün inşasıyla başlatılabilir. Kültleşmenin derinleştiği ve somutlaşıp kamusal yaşamın her alanında yerini aldığı dönem 1930'lara rastlamaktadır. Aynı zamanda bu dönem, kültürün felsefi arka planını da ortaya koymaktadır.

2.1. Kültürün İnşası: 1923-1930

1919 öncesinde özellikle Anafartalar Cephesi’nde başarılı bir komutan olarak öne çıkan Mustafa Kemal, henüz bir kahraman olarak nitelendirilemez; sadece başarılı bir askerdir. Mayıs 1919’dan sonra ise Kurtuluş Savaşı’ndan bir kahraman olarak çıkan, Heyet-i Temsiliye’nin Reisi, TBMM Reisi ve Başkomutandır. Bu süreçle birlikte kültürün “olağanüstü insan”ına denk düşebilecek bir karizma yaratılmıştır. Kurtuluş Savaşı’ndan sonra İstanbul Hükümeti ile 1927 yılına dek süren mücadele kültür inşasında, Mustafa Kemal’e muhalefet edenlere karşı geliştirilen destek hayati bir önem taşır. 1908’liler kuşağı olarak adlandırabileceğimiz Ziya Gökalp’ın da içinde bulunduğu kurucu kadro ve destekçileri, bir yandan kendi eserlerinde bir yandan ideolojinin resmi gazetelerinde kaleme aldıkları ile yazıları ile Mustafa Kemal’in kahramanlığını perçinlerler. Ziya Gökalp’ın 1922 yılında Mustafa Kemal’e hitaben kaleme aldığı İstida şiiri ile vurgulan Kahraman, Kurtaran, millete Babalık edip; yol gösteren gibi sıfatlarla donatması ve bu yolla Atatürk’e böylesine anlam dolu bir misyon yüklemesi kültür inşası sürecinde önemli bir yapı taşıdır (Ziya Gökalp, 1976: 117; 121-123):

İSTİDA

Gazi Paşa Hazretleri'ne;
Bu yurt mahrum düzenlikten, umrandan
Köylülerin nasibi yok irfandan;
Ey kurtaran bizi zalim Yunan'dan!
Kurtar bizi daha birçok düşmandan!
Medeniyet, gerçi bize uzaktır;
Mefkûremiz güneş kadar uzaktır;
Bütün millet yükselmeye müştaktır;
Kurtar bizi cehaletten, noksandan!
Harpte nasıl ün aldıysa her nefer,
Tezgâhta da sanatına versin fer...
Kazanalım her hünerde bir zafer;
Kurtar bizi iktisadi buhrandan!
Sen dâhisin buna çoktan inandık,
Mefkûresiz rehberlerden pek yandık,
Garpta, şarklı yaşamaktan usandık,
Kurtar bizi bu karanlık zindandan!
Göster şimdi ilmi, harsı hedefler
Âlim, şair, kumandan da hep asker,
Her şey olur, yalnız iste, emir ver,
Kurtar bizi meskenetten, hirmandan!
Sürümüzde bir kurt çoban kalmasın,
Tepemizde gizli düşman kalmasın,
Düşmanların dostu hakan kalmasın,
Kurtar bizi bu yaldızlı yilandan!
Abdülhamid gerçi kızıl sultandı,
Buna nisbet yine o bir insandı,
Çok masumlar fetvasına inandı,

Kurtar bizi artık kara sultandan!

İKİNCİ İSTİDA

*Gazi Paşa Hazretleri 'ne;
Sen deyinde sulhten sonra isterim,
Herkes gibi bir fert olmak, hür olmak,
Hepimize doğdu büyük bir vehim:
Gerçekten mi bu kıyamet kopacak!
Yeniden mi başlayacak felaket?
Düşecek mi yine derde memleket?
Hayır, asla, Yoktur buna bir imkan:
Fert olamaz bir milletin beşiri,
Hürdür belki mefkuresiz bir insan,
Hür olamaz vasifenin esiri...
Kimse yarım bırakamaz bir işi,
Eserinin borçlusudur her kişi...
Gazi Paşa, gerçi fazla yoruldu,
İhtimal ki rahata da muhtaçsın,
Lakin Türk'ün tilsimini sen buldu,
İksir gibi bu millete ilaçsın...
Türk çocuktur yaşayamaz babasız,
Karanlıkta, kılavuzsuz, lambasız...
Artık çiftlik değil bu hür memleket,
Malikane yazılamaz taşında,
Kahramanlar soyu olan bu millet,
Arslanları görmek ister başında...
Tehlikeli anda ona kim medet
Eylemişse odur ancak mutemet...
Tepesinde kahramanlar olunca,
Bu memleket dail gitmiş ileri...
İlk sıraya haris fertler dolunca
Pahlı kalmış kalbindeki cevheri...
Bu milletin hali olur pek yaman,
Kılavuzu olmazsa bir kahraman...
Gazi Paşa! Ulu Tanrı aşkına,
Elinden bu mülkü çürük bırakma!
Acı, kurtardığın yurdun halkına
Öksüz gibi boynu bükük bırakma!
Mektebinde onu okut çalıştır...
Yavaş yavaş halkçılığa alıştır...
Neticeden anlaşılır isabet:
Yoktur senin gibi Türk'ü anlayan,
Bilen ancak yapabilir hizmet,
Sensin asrı bilen, mülkü anlayan...
Bu milletin sen turmazsan elinden,
Yanlış yola gidebilir cehlinden
Sen yalnız bir büyük insan değilsin;
Sende saklı nice meçhul kuvvetler,,
Yalnız dahi ve kahraman değilsin,
Hep sendedir bize mevhup Nusretler
Türk feyzinin kaynağısın, taş, durma!
İçten gelen hamleleri durdurma!
Tekâmülün zembereği dehadır,
Talihimiz sende etmiş tecelli,,
Bizi mev'ud terakkiye ulaştır:*

*Bu da senin vazifendir besbelli...
Türk harsını Garp'ten ödünç alamaz;
Nurlanırken cihan, nursuz kalamaz...*

İstanbul Hükümeti ve hükümet taraftarları ile 1927'ye dek süren mücadeleden Mustafa Kemal tek adam olarak çıkar. Milletvekili seçimleri ile kendine daha bağlı bir meclis oluşturur, Halk Fırkası'nı kurar, Ankara'yı başkent yapar, Cumhuriyeti ilan eder, hilafeti kaldırır, medreseleri kapatır, muhalif paşaların ordu ile ilişkisini kesip orduyu güvenli hale getirerek İstiklal Mahkemeleri ve Takrir-i Sükun kanunu aracılığı ile muhalif basını susturarak, muhalif Terakkiperver Fırka'yı kapatarak ve İzmir suikastında etkin paşaları etkisiz hale getirerek 1927'de her şeye hâkim tek adam olarak Nutuk'unu okur. Nutuk'un okunma tarihi olan 15-20 Ekim 1927 sıralanan gelişmeler göz önünde tutulduğunda tesadüf olarak değerlendirilemez (Ünder, 2011: 141-142, Ortaylı, 2018: 320). Nutuk, bir kahramanın kendi dilinden "İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığı çöküş ve Anadolu'daki direniş savaşının, bu savaşın başladığı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekillerine naklettiği" (Ortaylı, 2018: 322) bir hesaplama değildir. Bu minvalde, dönemin Atatürk imgesi, karizması ile resmi bir boyut kazanmıştır. Tarih yazımında Nutuk, Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi tarihi için önemli bir hatıra niteliğindedir ve tarih kitapları böyle bir veri ışığında Cumhuriyet kuşaklarının kafasındaki zaferin ve devrimlerin tek belirleyicisi Atatürk imgesini şekillendirerek yeniden üretecektir (Ünder, 2011: 143).

Öte yandan 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'nun kültleşme sürecine katkısı doğrudandır. Zira kanunun çıkarılma gerekçesi Mustafa Kemal imgesi ve hedeflerini tam olarak gerçekleştirebilme yolunda alınan bir karar olarak değerlendirilmelidir. Ankara hükümeti, devrimleri gerçekleştirmeye başladığında İstanbul basını yeniliklere karşı eleştiriye başlamış, özellikle saltanatın kaldırılmasıyla birlikte hilafet yanlısı muhalif basın tarafından yoğun bir destek görmüştür (Kabacalı, 1990: 110). Bu destek, Ahmet Cevdet, Hüseyin Cahit, Lütfi Fikri gibi gazetecilerin yargılanması ile durdurulmaya çalışılmıştır (Aybars, 1995: 239). Mustafa Kemal'in bizzat inkılaplar konusunda destek istediği ve Hüseyin Cahit (Tanin), Ahmet Emin (Vatan), Hüseyin Şükrü (Tercüman-ı Hakikat) ve Necmettin Sami (Akşam) gibi basının önde gelen isimlerini Ocak 1924'te yaptığı toplantıya davet etmiş, inkılapların ve yeni Türk Devleti'nin ilkelerini açıklamıştır (Aybars, 1995: 366). Muhalif basını dizginleme sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla, iktidarı destekleyenler ve muhalif partiyi destekleyenler şeklinde iki kutba ayrılmıştır (Zürcher, 1995: 198).

1925 yılında Şeyh Said İsyanı'nın patlak vermesiyle hükümet Mart 1925'te Takrir-i Sükun Kanununu çıkararak, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tanıdığı basın özgürlüğüne rağmen, basına bir takım sınırlamalar getirilmiş, İstiklal Mahkemeleri bu kanuna dayanarak birçok gazeteyi süresiz kapatmıştır (Aybars, 1990: 331). Bu süreçte resmi bir yayın organı gibi faaliyet gösteren, hatta 1919 yılında Milli Mücadelenin başlangıcında Mustafa Kemal'in ilk yazısını bizzat kendisinin yazdığı Hakimiyet-i Milliye, hükümetin ve CHP'nin görüşlerini yansıtmıştır (Topuz, 1973: 153-154).

Hakimiyet-i Milliye, Mustafa Kemal'in başkumandanlığında Dumlupınar'da zaferle sonuçlanan Büyük Taarruz'u her 30 Ağustos'ta; Cumhuriyet'in ilanını izleyen her 29 Ekim'de; Büyük Millet Meclisi'nin açılışını izleyen her 23 Nisan'da, bu gibi günlerin anlamını vurgulayan yazıların kaleme alındığı birer hatırlatma ve yüceltme örnekleri olarak karşımıza çıkar. Bu yazılar aynı zamanda Mustafa Kemal'i uzunca bir süre Gazi Paşa Hazretleri olarak takdim eder ve gazetenin baş sayfasını çoğunlukla Gazi Paşa Hazretleri'nin resimlerine ayırır.

Resim 1: Hakimiyet-i Milliye, 29 Ekim 1926, s.1

Resim, Hakimiyet-i Milliye’de kenarları kırmızı beyaz motiflerle çerçevesiyle Gazi Paşa’yı, “Çok sevgili Reis-i Cumhuremiz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri” olarak tanıtmış ve Mustafa Kemal’e kutsiyet atfeden sıfatlar birbiri ardına sıralanmıştır:

Genç Cumhûriyetimiz en cezrî inkılâpları ve çok çetin mücâdeleleri muvaffakiyetle başardıktan sonra bugün dört yaşına giriyor. Cumhûriyetimizin bu üç sene içindeki mu‘cizevî muvaffakiyetini Büyük Gâzîmizin, dâhî mürşidimizin aydınlattığı yolda tereddütsüz ve pervâsız olarak yürümeye medyûnuz. Necîb Türk milleti kendi bünyesine en muvâfık olan şekl-i idâreyi kabûl ve i‘lân ettiği mukaddes günün mes‘ûd yıldönümünü ne kadar meserret ve heyecânla tes‘îd etse haklıdır; yaşasın Cumhûriyetimiz ve onun Büyük Reîsi Gâzî Mustafa Kemal! (Hakimiyet-i Milliye, 29 Ekim 1926: 1).

Kültleşmenin diğer boyutu, dönem heykellerinde karşımıza çıkmaktadır. Kent meydanlarında, kente hâkim bir noktadan ulusun karşısında ve onlardan yukarda, çevresinde tarihsel olayların desteğiyle kendi kutsallığını yaratmaktadır.

1930 yılına kadar Türkiye’nin birçok yerine dikilen Atatürk anıtları, Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra kamusal mekânlara, özellikle tören kutlamalarının yapıldığı meydanlara ve kente hâkim noktalara yerleştirilmiştir. Bu halleriyle anıt ve heykeller, kült inşasında kamusal mekânda iktidarın görünürlüğünü sağlamaktadır. Amaç, anıtın anlamına uygun bir biçimde tarihi izleyenlerin zihninde canlandırmak ve Atatürk bedeni üzerinden Atatürk’ü, kazanılan zaferleri, devrimleri, Cumhuriyet’i, tek parti ideolojisini geleceğe aktarmaktır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde mekânlarda yükselen anıtlar, heykel ve kaideden oluşmaktadır. Kaideler, tarihi anlatımları bakımından önem taşıırken, heykeller Atatürk bedeni üzerinden iktidarı ve ideolojiyi açığa çıkarmaktadır. Atatürk anıtları da sanat eserleri olmalarının yanında Atatürk’ü geçmişle olan bağı, kahramanca çıkılan savaşlarla koparmış bir kahraman olarak tasvir etmekte ve bu noktada Atatürk’ün “tek adam” vurgusu ön plana çıkmaktadır. Fakat aynı zamanda anıtların bir ulusun da kurtuluş mücadelesini anlattığı, üzerlerine yerleştirilmiş kaidelerden açıkça okunabilir.

Resim 2. Ulus Meydanı, Ankara 1930'lar (Ankara Posta Kartları ve Belge Fotoğrafları Arşivi, 1994: 48).

O dönemdeki adıyla Zafer Abidesi (Resim 2) Yeni Gün gazetesi sahibi Yunus Nadi'nin kişisel çabaları ve Ankaralıların parasal katkılarıyla yaptırılmıştır. Bu amaçla, bir yarışma düzenlenmesine karar verilmiş ve yarışma şartnamesi hazırlanmıştır. Şartname ile yarışmaya katılacak sanatçılardan Kurtuluş Savaşı'ndan zaferle ve bağımsızlıkla çıkan bir milleti büyük kurtarıcı Mustafa Kemal Paşa ile tasvir etmeleri istenmiştir. Yeni Gün gazetesinde yayımlanan şartname imgenin nasıl yaratılması gerektiğine dair önemli ipuçları barındırmaktadır:

“...esas olarak, halkın yüce zaferinin ruhunu, bu mücadelede önderlik etmiş olan büyük kurtarıcı Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinde canlandırmalıdır. Bu bağlamda anıt, gelecek nesillerin atalarının bir zamanlar Türkiye'nin bağımsızlığı için verdikleri mücadeleyi açık ve net olarak algılayabilecekleri biçimde tasarlanmalıdır. Bu nedenle öncelikle Kurtuluş Savaşı'nın yüce ruhunun temsilcisi ve bu mücadelenin kaynağı milli duyguların imgesi olan Mustafa Kemal Paşa'yı tasvir eden bir anıtın gerçekleştirilmesi önerilmektedir. ...Kaide üzerinde betimlenecek kabartmalar ve levhalarda milli mücadele ruhunu ifade etmelidirler.... Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi, tarihteki tüm mazlum milletlerin savaşmaları gibi son derece çetin ve zorlu şartlarda cereyan etmiş, insanüstü çabalar sonucu zaferle sonuçlanmıştı. Türk halkı karşısında manevi düşman olarak tüm Avrupalı güçleri, maddi düşman olarak da cihan harbinden hiçbir zarar görmemiş, taze, güçlü Yunan ordularını görmekteydi. Bu ordunun Anadolu'ya girişi müttefik devletlerce destekleniyor ve İzmir'e çıkarma yapmasına olanak sağlanıyordu... Mustafa Kemal Paşa'nın bu çift yönlü savaşın bu çift yönlü savaşın mücadelecisi ruhunu kişiliğinde barındırdığı söylenebilir. Bu politik ve askeri zaferlerin önderinin başarısının en önemli kaynağı şu prensip olmuştur: Anadolu köylüsü Türkiye'nin gerçek sahibidir. Milli kahramanımız, orta boylu, dengeli ve güvenli bir duruşa sahip, açık mavi gözlü olup, geniş bir alnı ve sempatik bir havası vardır. Ünlü bir savaş adamının güçlü ve yaratıcı ruhuna sahip olmakla beraber, davranışlarında dünyanın en mükemmel adamına yakışmayacak olan kibir ve gururdan eser yoktur. Nezaket, sadelik, ahenk ve doğallık O'nun tarzının temel özelliklerini oluşturur” (Benli, 2000: 131-134).

Anıt, Ulus meydanının tam ortasında, şartnamedeki her ayrıntıyı, çizilen sınırları ile birlikte Atatürk bedeni üzerinden hayata geçirmiş, iktidarın maddi karşılığını sanatsal bir imge üzerinde canlandırmıştır.

2.2. Kültürün Kurumsallaşması: 1930'lar

Kültürleşme sürecinin sistematik bir şekilde ve dinsel terimlerle kutsiyet içermesi esasen 1930'lu yıllar ve özellikle tek parti dönemi boyunca derinleşmiştir. 1923-1927 dönemindeki iktidar mücadelesi, daha sonra Takrir-i Sükûn Kanunu ile basının kontrol altına alınmasından sonra 1930'lar ideolojinin CHP eliyle kurumsallaşması ve “şeflik kuramı”nın uygulamada karşılığını bulduğu yıllardır. Atatürk kültürünün inşa süreci sultani gelenekten de beslenerek tamamlanmıştır.

Daldal'a göre kültürün sultani geleneğin katkısı ilktir. Bu gelenekle birlikte Türkiye'de bir kişi kültürünün ve ebedi şef anlayışının yerleşmesine olanak verecek bir siyasal gelenek hali hazırda mevcuttur. Bu temel Mustafa Kemal kültürünün kolayca inşa edilebileceği bir temeli oluşturmuştur (1998: 7). Ünder'e göre, İmparatorluğun okullarında her gün Padişahım çok yaşa diyerek zıll-ullah (Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi) sayılan padişahı ululayan, başlarında bir baba figürü görmeye alışan kurucu kadro, saltanatın ve hilafetin kaldırılması ile ortadan kalkan padişah-baba figürünün ve bazıları da onun gölgesi olduğu Tanrı'nın yerine Mustafa Kemal'i koymuştur. Bu yüceltmede belki daha önemli rol oynayan etmen kurucu kadronun dinsel kültürüdür. Onlar, İslami sembollerin merkezi bir yer tuttuğu bir ortamda yetişmişlerdir Mustafa Kemal de dahil olmak üzere hemen hepsi çocukluğunda dinsel bir eğitim almış, namaz kılmanın mecburi olduğu okullarda okumuşlardır. Yeni devletin gerektirdikleri karşısında aşkın ilkelerin tasfiye süreciyle birlikte İslam ve İslami sembollerin yerini ulusçuluk ve Kemalizm almıştır. Esasen bir sivil din olarak laikliğin gerekleri ile homojen bir ulus yaratmak Türkçülükle kurgulanmıştır. Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanı seçilinceye kadar yapılanları ve yapmayı tasarladığı yenilikleri meşrulaştırmak için sık sık başvurduğu yenilikçi İslami söyleme son vermiş Cumhuriyetin ilanına kadar birbirine karşıt şeyler olarak görülmeyle dini ile milli 1924'ten sonra karşı karşıya koymuştur. Eski düzenden, inançlardan ve sembollerden uzaklaşma veya kopuş Mustafa Kemal'in Ruşen Eşref'e 1929'da söylediği gibi “manevi potansiyelimizin bataryalarında bir boşluk meydana getirmiştir” bunu bir yandan zihinlerdeki kavramsal ve sembolik formların içeriklerinin kalkması olduğu için varlıksal diğer yandan bu içerikler inanç konusu olduğu için psikolojik boşluk olarak anlaşılabilir. Kurucu kadro boşalan formları yeni içeriklerle dolduracak ve bu içerikleri inanç meselesi haline getirecektir. Psikolojik boşluğun ya da inanç boşluğunun doldurulması ise Mustafa Kemal'in başlıca uğraşlarından biri olacaktır manevi gücü takviye için o bilinçli olarak bir yandan tarih ve dil tezleri ile ulusçuluğa yeni bir kapsam ve derinlik katmaya; diğer yandan İslam'ı millileştirmeye ve rejimle ile bağdaştır hale getirmeye çalışacaktır (2011: 146-148).

Yakup Kadri, Mustafa Kemal'in vefatından hemen sonra kaleme alıp, 1946 yılında yayımladığı “Atatürk” adlı monografisinde, Kurtuluş Savaşı öncesindeki umutsuzluğun karşısında Nietzsche'nin üstün insanı gibi bir kahraman aramış; bu kahramanı Atatürk olarak nitelemiş ve bu kahraman etrafında ülkenin siyasi bir panoramasını sunmuştur. Yakup Kadri, milli bir kahramana olan özlemini Ziya Gökalp'in “İstida” şiirine de atıflarda bulunarak ve onun “Tanzimat Osmanlıcılığı ile Ahmet Vefik Paşa arasında sallanan milliyetçiliği” (Karaosmanoğlu, 2004: 21) olarak nitelediği şuurunu eleştirerek ifade etmiş, esasen Atatürk'ün kahramanlığına olan inancının Harbiye Mektebinden çıktığı günden başlayıp, hiç tükenmediğini, Ziya Gökalp metaforu ile açıklamıştır. Yakup Kadri, milli kahraman olarak nitelendirdiği Mustafa Kemal'in devlet adamlığı ve inkılapçılığını dinsel öğelerle vurgulayarak, ona bir kutsiyet atfetmiştir. “Türk milletinin kurtarıcısı, Türk cemiyetinin kurucusu ve bir Türk inkılapçısı Mustafa Kemal hakkında- gerek yaşarken ve gerek öldükten sonra...” (Karaosmanoğlu, 2004: 35). “...bütün bunlar sayesinde ne yiğit bir asker, ne dahi bir kumandan, ne tam bir inkılapçı ve ne kadar realist bir devlet adamı olduğunu biliyoruz. Gene bu vesikalardan aldığımız intiba ve insanlık tarihinin umumi kıymet ölçülerine göre inanıyoruz ki o, yiğitlerin en yiğidi, dâhilerin en dâhisi, inkılapçıların en inkılapçısı ve devlet adamlarının en mükemmeli idi”(Karaosmanoğlu, 2004: 35-36). “ Harp dehalarından bahsedilirken daima en belirli bir örnek olarak ileriye sürülen Napolyon Bonapart'ın askeri hayatının birçok zaferlerle dolu olduğu kadar bir sürü mağlubiyetlerle de yüklü bulunduğunu bilmeyen kimse yoktur. Buna karşı tarih Mustafa Kemal'in tek bir mağlubiyetini, tek bir hatasını kaydetmemektedir. Devlet kurucusu ve siyaset eri olarak ise Fransız İmparatoru, birinci Türk Cumhuriyeti yanında bedbaht bir cücedir. İnkılapçılık sahasına gelince onu gene eşsiz bir şahsiyet olarak telakki etmek ısrarında(zorunda) kalıyoruz. Birçok ecnebi müellifler Mustafa Kemal ile Lenin arasında bir paralel yapmak istemişlerdir. Hiç şüphesiz ki Lenin büyük bir ihtilalciydi; fakat Lenin, Mustafa Kemal gibi kendi ideolojisini kendisi bulmuş, kendi taktiğini kendisi tahsis etmiş, yıktığı kadar ve yıktığından fazlasını yapmış bir ihtilalcidir” (Karaosmanoğlu, 2004: 36). “...Mustafa Kemal'in şahsiyetindeki büyüklük vasfı tamamı ile belirmiş; onun yüksek ve emsalsiz kahraman siması gözlerimiz önünde en

sentetik tarihini bulmuş olacak mıdır? Onu pek yakından tanımak şerefine erenlerle beraber benim de şüphe ve tereddüte düştüğüm nokta budur”(Karaosmanoğlu, 2004:37). “...eski masallarda ejderlerle dövüşen kahramanların kudret ve yiğitlik derecelerinin de bu ejderlerin boyuna ve enine göre tayin edildiğini düşünecek olursak büyük adam tarifini yapmak için alıştığımız bu usulün ilmi olmaktan ne kadar uzak bulunduğunu derhal takdir ederiz. Bu usul gayri ilmi olduğu kadar insafsız ve haksızdır da. Zira, nice büyük adamlar vardır ki meydana koydukları eserlerin ve yaptıkları işlerin paye ve mahiyeti ancak muayyen bir devrin telakkilerine tabidir. Hele sanat ve fikir sahasında bu telakkiler o kadar çok değişir ki bugün azametine hayran olduğumuz bir şahsiyeti yarın –küçük bulmazsak bile- ihmal etmek mecburiyetinde kalırız. Birçok tarihi kahramanların kıymetleri bu yüzden muttasıl (sürekli) tadillere uğrayıp durmaktadır. Peygamberler- ne diyoruz?- Tanrılar bile bu imtihanlardan kurtulamadılar” (Karaosmanoğlu, 2004: 37).”...eğer Mustafa Kemal Sakarya Harbinden sonra hatta daha evvel, bir serseri kurşunla vurulup ölmüş olsaydı onun adını Türk Milleti alelade kumandanlar arasında mı yad edecekti? Hayır. O bizim nazarımızda bir mübarek şehit mertebesine erecekti ve kanının aktığı noktadan taptaze bir milli enerji kaynağı fişkıracaktı. Zira o hepimiz için mukaddes olan bir maksat yolunda ilk adımı atmış, millete muhtaç olduğu hamleyi vermiş ve milli kurtuluş cehdinin ateşini damarlarımıza geçirmiş bulunuyordu. Büyük alman filozofu Nietzsche übermensch'e in- yani insandan üstün insanın- tarifini yaparken, bize ne yalnız Siegfried'i ne de yalnız Herkül'ü misal olarak gösteriyor; sadece, übermensch'e; tehlikeli bir surette yaşayan insandır diyor. Buna göre insandan üstün insan, hem bir Herkül, hem de bir Promete olabilir. Nitekim Mustafa Kemal, genç Mustafa Kemal, harbiye mektebinden çıktığı günden Dumlupınar zaferini kazandığı güne kadar hep o asi martyr tanrının çektiği azaplar ve ıstıraplar içinde yaşamıştır. Çürümüş ve karanlık bir cemiyetin taaffünleri(leş gibi kokuları), arasında daha ilk adımlarını atmaya başladığı andan itibaren tehlike onun yegane arkadaşıydı. Tıpkı promete gibi yüreğinin üstünde bir milleti kurtarmak risaletinin-görev, peygamberlik anlamını taşıdığı için görev bu açıdan anlamlıdır- ilahi ihtirası, fakat ayaklarında esaretin, çaresizliğin ağır prangaları olduğu halde, Türkiye denilen o zindanı aydınlatacak yıldırım ışığını, çetin bahtın elinden kapmak için yola çıkmış bulunuyordu(Karaosmanoğlu,2004: 38-39). Tunçay, bu tür gözlemlerin tek parti döneminin ilk yarısına ait duygu ve düşünceleri içeren gerçekçi gözlemler olduğunu belirtmekte ve Türkiye Cumhuriyeti hakkında 1928 yılında yayınlanan (Turkey Today) ilk yabancı kitaplardan birini kaleme almış ilk İngiliz kadın yazar Grace Ellison, bir okul müfettişi ile yaptığı konuşmayı şöyle aktarmaktadır:

-Bizim Peygamberimiz Gazi'dir; Arabistanlı zat ile işimiz bitti, Muhammed'in dini Arabistan için gayet iyiydi; ama bize göre değil.

-Fakat sizin hiçbir inancınız yok mu?

-Var. Gazi'ye, ilme, ülkemin geleceğine ve kendime inanıyorum.

-Ya tanrı?

- Tanrı hakkında kim ne bilebilir ki? İlim vardır, İyinin ve kötünün gücü vardır, geri kalanı hakkında ise hiç kimse kesin bir şey bilemez” (Tunçay, 2015: 332-333).

Ellison'un müfettiş ile yaptığı konuşma ile Ziya Gökalp ve Yakup Kadri'nin Mustafa Kemal'e yüklediği anlam arasındaki ilişki; Mustafa Kemal'in Peygamber ya da Tanrı yerine konularak, son derece kutsal sıfatların yakıştırılmasıyla yaratılan bir kültleştirme sürecini anlatıyor olmalarıdır. Bu süreçte Cumhuriyet aydınları ve CHP vekilleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun dinsel bağlar ile örülü geleneksel yapısının tasfiyesi sonucunda toplumun rızasını alabilmek için laikleşmenin yarattığı dinsel boşluğu ulusçulukla aşmaya çalışır (Tunçay, 2017: 334). Ulusçuluğun bir din olarak ortaya konması süreci yine Mustafa Kemal'i kültleştirme ve Kemalizm'in doktrinleşmesini içerir.

Yakup Kadri'nin de Ziya Gökalp'in de gençlik yılları Yakup Kadri'nin ifadesiyle bir milli kahramanı Gökalp'in deyişiyle sürü toplayacak bir çobana hasretle geçer. Kimi ulusu siyasi ve askeri aşağılanmalardan kurtaracak, kimi dini kurtaracak, kimi zihniyette, toplumsal ve siyasi kurumlarda inkılap yapacak, kimi de bunların tümünü yapacak bir kurtarıcı beklemektedir. Bu kuşak aşağılayıcı Balkan Savaşı yenilgisini, Birinci Dünya Savaşı yenilgisini, Mütarekeyi, kara günü, Anadolu'nun işgalini, Sevr dayatmasını görür, Âdem mezarının kenarında ateşle imtihandan geçer. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin bütün orduları dağılmış, bütün kaleleri zaptedilmiş ve bütün tersanelerine girilmiş ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiştir. 1908 kuşağı kötü gidişe son verecek mucizeler yaratacak bir kurtarıcı, bir kahraman ararlar ve öne çıkan kişiler de kahramanı alametleri olup olmadığına bakarlar (Ünder, 2011: 140).

Düşmanları alt eden, Milli Mücadele'nin lideri olarak Gazi Mustafa Kemal, yeni rejime şüphe ile bakanların bile saydığı, en azından kuvveti takdir edilen bir şahsiyettir. İçinden geçilen badirelerin, alınan yenilgilerin özdeşleştirildiği, eski adamlar ile alakası kurulmayan bir lider olmuştur. Modern ulus-devlet inşasına girişen yeni rejimin elindeki rıza üretim kaynaklarının kıtlığında, Atatürk imgesine yatırım yapmak, Cumhuriyet değerlerini Atatürk imgesi üzerinden meşrulaştırmak mantıklı bir stratejidir. Mustafa Kemal de bunun farkında olarak zatinin kültleştirilmesine milli bir misyon yüklemiş olsa gerekir. Ayrıca çoğu İttihatçılıktan gelen Cumhuriyetin kurucu elitini komitenin çok liderli yapısını bir zaaf kaynağı olduğuna ikna etmek zor olmamıştır. 1917'de Çanakkale'de Yarbay rütbesi ile mevzi taktik düzeyde gösterdiği başarıların, liderlik strateji düzeyine taşınarak; savaşın esas kahramanı olarak yüceltilmesi de o zamandan beri bu büyüünün parçasıdır. Mustafa Kemal aldığı Atatürk soyadı ile milletin töresinin kurucusu ve taşıyıcısı, Türklerin vasisi ve velisi olmuştur. CHP'nin 1938 kongresinde millet, atası etrafında toplanmış halk olarak tanımlanmıştır”(Bora, 2017: 121-123).

SONUÇ

Weber'in karizmatik otorite kavramının ihtiva ettiği kutsallığın kişi kültürünün analizinde bir hareket noktası olarak kabul edilmesiyle birlikte, tarihe yön veren liderlerin kültleşmeden önce kazandıkları karizma, liderin liderliğine güç katarken aynı zamanda kültleşme sürecini başlatmış, iktidarın yeniden üretilmesini sağlamıştır. Efsanevi özellikler ya da yüceleştirmelerin gerçeküstü, insanüstü ve doğaüstü anlamlar kazanmasının nedeni budur. Bu abartılı iş, liderin kimi zaman kontrolünde kimi zaman ve çoğunlukla ölümünden sonra kendiliğinden, sistemi koruyanlarca sürdürülen bir mekanizmadır. İdealize edilen kişi, kendisine yönelik yüceltmelerin sürekli bir hale gelmesiyle, varolan karizmasına başka birçok sıfat ekleyerek devleşir. Bu süreç, Türkiye'de sultani geleneğin ve dinsel kültürün dolayısıyla devlet geleneğinin bir parçası ve sonucudur. İmparatorluktan sonra, Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan kazanılan zafer, zaferi kazanan karizmatik Başkumandan Atatürk'ün, O'nun gelişini bekleyenlerin yüceltmeleriyle birleşen kutsiyeti, kültleşmeyi hazırlamış, rejimin ideolojik kurgusu ve kurumsallaşması tamamlandığında ise imge külte dönüşmüştür. Kültün sistematik bir şekilde ve dinsel terimlerle kutsiyet içererek kültleşmesi bu minvalde 1930'lu yıllar ve özellikle tek parti dönemi boyunca gerçekleşmiştir.

Atatürk kültürünün kurulması ve kurumsallaşması, Atatürk'ün kendi kuralının meşruluğunu sağlamak için “karizma üretmeye” yönelik bir algı yaratma girişimini de temsil etmektedir. Kitle iletişim araçlarının manipülasyonu ile Atatürk, 1930'lara girerken birbiri ardına gerçekleştirdiği devrimler ve bu devrimlere yönelik muhalefeti dizginleme çabası neticesinde, oluşturduğu yeni düzeni korumuş, koruduğu düzen içinde yüceltildikçe iktidarının meşruiyetini sağlamıştır. Politik sembollerin iktidara en önemli katkısı bu sembollerin iktidarın meşrulaştırılmasındaki rolüdür. Kültleşme sürecinde Atatürk kültü ve bu kült etrafında oluşan tüm ritüel ve pratikler son tahlilde iktidara ve yeni rejimi meşrulaştırmaya hizmet etmiştir.

KAYNAKÇA

- Aybars, E. (1995). *İstiklal Mahkemeleri* (Cilt 1-2). İzmir: İleri Yayınları.
- Benli, H. T. (2000). Ulus Heykeli. *Kebikeç*, 5(9), 131-139.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar* (17 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Daldal, A. (1998, Ocak). Mustafa Kemal Kültü. *Birikim*(105-106), 1-12.
- Glytips, L. (2008). Living up to the Father: The National Identity Prescription of Remembering Atatürk: his home, his grave, his temple. *National Identities*, 10(4), 353-372.
- Hakimiyet-i Milliye*. (1926). Ankara.
- Hunter, S. G. (2012). *Love and Exploitation: Personality Cults, Their Characteristics, Their Creation and Modern Examples*. Athens.
- Kabacalı, A. (1990). *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2004). *Atatürk* (7 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lane, C. (1984). Legitimacy and Power in the Soviet Union through Socialist Ritual. *British Journal of Political Science*, 14(2), 207-214.

- Lu, X., & Soboleva, E. (2014). Personality Cult in Modern Politics: Cases From Russia and China. *Berlin Freie Universität Center of Politics Working Paper Series, 1*, 1-29.
- Ortaylı, İ. (2018). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Pisch, A. (2016). *The Personality Cult of Stalin in Soviet Posters, 1929-1953*. Australia: Australian National University.
- Rees, E. A. (2004). Introduction: Leader Cults, Varieties and Preconditions. B. Apor, J. C. Behrends, C. Jones, & E. A. Rees içinde, *The Leader Cult in Communist Dictatorships: Stalin and the Eastern Bloc* (s. 1-26). Palgrave Macmillan.
- Tekiner, A. (2014). *Atatürk Heykelleri* (2 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tucker, R. C. (1968). The Theory of Charismatic Leadership. *Daedalus*, 97(3), 731-756.
- Tunçay, M. (2015). *Türkiye Cumhuriyet'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931* (7 b.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ünder, H. (2011). Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü. A. İnsel (Dü.) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce : Kemalizm* (Cilt 2, s. 138-155). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (1994). *Weber: Political Writings*. (P. Lassman, & S. Ronald, Dü) United Kingdom: Cambridge University Press.
- Ziya Gökalp. (1976). *Şaki İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Zürcher, E. J. (1995). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. (N. Salihoğlu, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayınları.